

Heemkundekring Bergeijk

de Keersopper

nr 18

In dit nummer:

Excursie	<i>Piet Aarts</i>	p 1
Het kasteel van Bergeijk, een gerechtshof ?	<i>Daniel Vangheluwe</i>	p 2
Vilderskuil ontraadseld ?	<i>Johan Biemans</i>	p 14
Maria als O.L.V. in 't Bos	<i>Wim van Dooremolen</i>	p 18

Heemkundekring Bergeijk
Secretariaat: Warande 19
5555 AN Valkenswaard
Tel. 040 – 201 74 68

E-mail: heemkundekringbergeijk@kpnmail.nl
Rabo Bank Bergeijk Rek.nr 10.13.73.627

DE KEERSOPPER

NR 18

sept 2010

HEEMKUNDEKRING BERGEIJK

Hallo, heemkundevrienden. Laten we deze Keersopper, die, met interessant historisch nieuws, voor zich zelf spreekt, beginnen met het verslag van een excursie.

Wim van Dooremolen, voorzitter

Excursie

9 September 2010 waren we op excursie bij Harry Verhoeven, medelid van onze Heemkundekring, op zijn instituut: de Bouw Educatie Groep in Veldhoven. Met grote vaart en op zijn geheel eigen wijze voerde Harry ons flitsend door de cultuurhistorie om uit te komen bij zijn paradepaard: de scheppende, makende mens.

Met bezieling en gedrevenheid liet Harry ons de wording, verwording, en herwording van het vakmanschap meebelevan. Met zoveel meesterschap over vakmanschap en meesterschap vertellen is ook weer kunst!

Jacques Mandigers maakte bijgaande foto (op voorgaande pagina) die eigenlijk verslag doet van onze excursie en tegelijk ook het "verhaal" van Harry treffend in een beeld samenvat:

Vanuit de werkplaats, voorbij het glas-in-lood, waar bundeling van hoofd, hart en hand leidt tot het samengaan van kunst en vakmanschap, doorheen de computerruimte, tekenen zich toch weer de contouren van de makende mens af.

Wij laten ons dan ook graag over een jaartje weer uitnodigen om met eigen ogen te zien en mee te beleven hoe de droom van een idealist toch werkelijkheid werd en vorm kreeg in het nieuwe 'Techniekhuis'. En ook dan zullen de thuisblijvers - net als nu - groot ongelijk hebben.

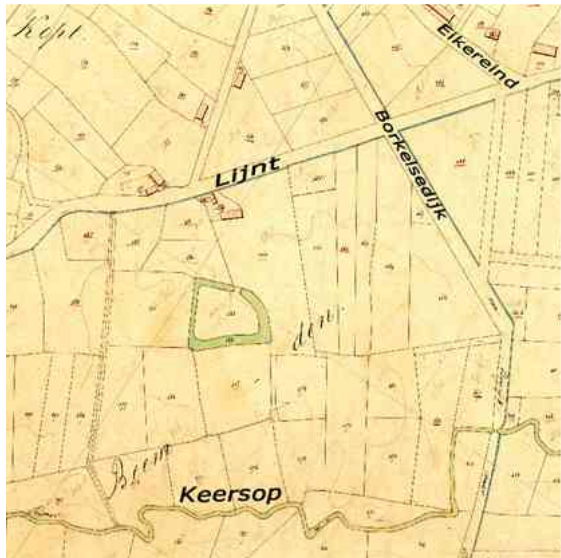
Piet Aarts

Het kasteel van Bergeijk een gerechtshof?

Iedereen die zich enigszins verdiept heeft in de geschiedenis van Bergeijk of het boek van Peter Norbertus Panken gelezen heeft, kent het (vroegere) kasteel van Bergeijk. Kik de Nooijer schreef laatst een goed artikel van wat we over het kasteel weten. Ik zal dit beknopt samenvatten, vooraleer verder te gaan met nieuwe inzichten over dit onderwerp. Voor lezers die een meer uitgebreide inleiding willen, verwijs ik naar zijn artikel.¹ Daarna zal ik ingaan op de ontwikkelingen die plaatsvonden in de 14 en 15de eeuw van de rechtspraak en de landsgrens in Bergeijk en hoe we het kasteel hiermee in verband brengen. Het zal blijken dat de geschiedenis van het kasteel c.q. het huis en de rechtspraak van Bergeijk nauw verbonden zijn. Hierover heb ik een artikel geschreven voor het tijdschrift LIMBURG, OUD LAND VAN LOON.²

Wat we al weten van het kasteel.³

De kasteelgracht aan de Hoek vlakbij de Keersop, was in de tijd van Panken (1839) nog te zien, maar het kasteel zelf stond er niet meer. Het kasteel wordt al vrij vroeg vermeld onder de naam "Portinc" en later "Poort".⁴ In 1595 werd het bewoond door Dirck van Esch, de schout van Kempenland. Het kasteel speelde een rol tijdens de Tachtigjarige oorlog in de verdediging tegen rondtrekkende

Detail uit de kadasterkaart 1830

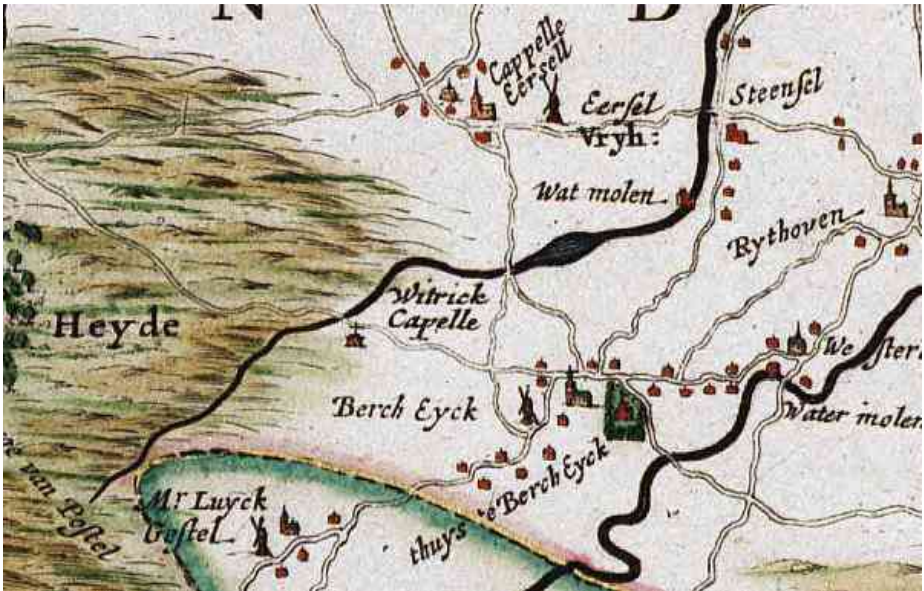
¹ K. DE NOOIJER, 2009, 'Het kasteel', in: Bergeijk in Kaart p.307-312;

² D.Vangheluwe, *Bergeijk een tweeheerlijkheid? (1285 - 1469)*, Limburg het Oude land van Loon.

³ De prenten zijn uit een lezing over het kasteel door Wim van Dooremolen, Bergeijk 2005

⁴ D.Vangheluwe, e.a., 2009, Bergeijk in Kaart, p.291.

Staatse bendes en geregelde troepen in de regio. Het werd toen uitgebreid met uitwendige verdedigingswallen en grachten, en achtereenvolgens door de Staatsen en een Spaanse veldheer veroverd, waarna de wallen weer werden verwijderd (“noch gevuert tot Bergeyc een thon biers als men tfort raserde”). Na de oorlog blijft het kasteel staan: “ook niet al te onbequaem aen dien Hoek”.

Op de landkaart van de cartograaf Blaeu uit 1634 van de Meierij van 's-Hertogenbosch staat Bergeijk aangegeven met de kerk, een molen en “thuis te Berch Eyck”.

Omstreeks 1694 is er een uitgebreide beschrijving van het interieur, met kamers, een trap en een duivenzolder. Er is een brug en poort, maar ook een mestvaalt. Mogelijk was het ook een boerenbedrijf. In 1784 en 1788 wordt het kasteel, “een bouwvallig huys van ouds genaamt het Slodt en in den hof en in den veste daarbij horende” verkocht aan de teut Frans Ermen, die het afbreekt en het puin verkoopt. Op de eerste kadasterkaart van 1830 is tenslotte alleen nog de gracht te zien.

Dit is wat we tot voor kort wisten van het kasteel. Steeds bleef de vraag hoe dit kasteel is ontstaan onbeantwoord. We kunnen een tipje van de sluier oplichten. Vooraleer we dit doen is het nodig om een korte inleiding

Uit een kaart van Hendrik Verhees, 1779.

te geven in de ontwikkeling van de rechtspraak en de landsgrens in Bergijk en omliggende.⁵

Rechtspraak in Bergijk

In 1469 krijgt Bergijk een eigen schepenbank van de hertog van Brabant. De graaf van Loon was machtig genoeg om mee te doen in het politieke spel van touwtrekken tussen de hertog van Brabant, de graven van Vlaanderen, Gelre, en Holland. Zowel de hertog als de graaf van Loon

begonnen omstreeks 1250 in deze regio de bestaande rechtspraak uit te breiden met het instellen van schepenbanken. Het graafschap Loon omvat de huidige Belgische provincie Limburg en de Haspengouw (met Hasselt inbegrepen). De schepenbanken moesten de rechtspraak over meerdere dorpen verzorgen en waren meestal verbonden aan een (hoofd)plaats die vrijheidsrechten kreeg van de hertog en het recht om jaarmarkten te houden. De dorpen die deelnamen aan een schepenbank van de hertog hadden van oudsher al een of meer laatbanken die recht spraken (soms worden hier schepenen genoemd) over het eigen bezit van een plaatselijke heer.⁶ Deze (beperkte) rechtspraak werd nu door de schepenbanken uitgebreid tot de “openbare” ruimte (de gemeint of wildernis) rond de samenwerkende dorpen, waar niemand woonde. In die ruimte vonden ook een toenemend aantal overtredingen plaats als gevolg van het intensiever gebruik van de gemeint i.v.m. landbouw en veeteelt en door rondtrekkende passanten die naar markten reisden. Zo werd vee dat rondliep waar weiden verboden was, door de schutter van het dorp “geschut”.

⁵ Zie hiervoor mijn a.s. publicatie in het tijdschrift: Limburg oud land van Loon.

⁶ Een dorp met eigen rechtspraak wordt een *heerlijkheid* genoemd.

Of gage *gelezen* (geplukt) waar dit niet mocht. Het vee werd dan in een schot (omheining) geleid, waar het door de eigenaar kon worden opgehaald tegen betaling van een forse boete. De gage werd gebruikt om het bier te kruiden (zoals met hop).

De hertog richtte omstreeks 1250 in Eersel een schepenbank op, die de oude laatbanken van Eersel, Duizel en Steensel verving en daarenboven de openbare rechtspraak verzorgde van de samenwerkende dorpen Eersel, Steensel, Dommelen, Riethoven, Westerhoven, Eyke, Hapert, Kerk-Casteren, Hoogeloon, Duizel (met de heide tussen die dorpen). Aan die schepenbank in Eersel (het “praetorium”), verbond de hertog vrijheidsrechten. Dat maakte het mogelijk om er onder vrijheid van tol en bewaking vaker (meer-weeks)markten te houden. Aan een markt was ook het gruitrecht over deze dorpen verbonden. Hieruit kunnen we voor Eersel een centrale rol van de schepenbank afleiden. Het was dus een hoofdplaats met een schepenbank volgens de nieuwe norm, met een markt en controle op de openbare ruimte (niet alleen het eigen bezit). Omdat de hertog het recht had op alles wat groeide en bloeide op de gemeint, was hij ook gerechtigd in de gruit, die men immers van de gemeint haalde. Met de gruit werd het bier smaak te geven en men moest daarvoor gruitgeld betalen. Hij liet dit door zijn schepenbank controleren. Het gruitgeld van alle bovengenoemde dorpen die onder Eersel vielen werd geïnd op het raadhuis van Eersel, vermoedelijk tijdens de markt alwaar de gruit werd (door)verkocht.⁷

Hoewel Bergeijk een vrij groot dorp was viel het dus onder de schepenbank van Eersel. Echter uit het getuigenis van Pelt van het jaar 1415 kunnen we afleiden dat Bergeijk in de 14de eeuw een eigen rechtbank had die onder invloed stond van de graaf van Loon. In 1417 worden in het Bosch protocol de schepenen en “hof van de Heer van Luik te Bercheycke” vermeld. Hoe kunnen we dit rijmen met de bovengenoemde schepenbank van Eersel waar Bergeijk aan deelnam? Er was dus meer aan de hand en dat blijkt ook als we de schoutsrekeningen van de hertog van Brabant

---

⁷ Zie D.Vangheluwe, “*Gage lezen en Gruit betalen.*”, Rosdoek 2010.

lezen. De schout schrijft in 1429: *“d’ander dingbanck van Eyck op ’t gemeine half minen gened(ige) here toebehorende ende half den bisscop van Ludick, dair men mitten mannen van Kempelant dingt ende gaet ten hoofde tot Zanthoven”*.⁸ Hieruit concluderen we dat de hertog en de bisschop van Luik (opvolger van de graaf van Loon in 1366) in Bergeijk samen een (andere) rechtspraak hadden waarvan ze de boetes deelden. Uit de schoutsrekeningen van 1383-1403 blijkt dat deze gedeelde rechtbank niet zoveel boetes uitdeelde. De boetes betroffen meestal overtredingen bij het gebruik van de gemeint door inwoners of overtredingen in het algemeen, begaan door passanten. Uit het openbare karakter van de gedeelde rechtspraak in Bergeijk, blijkt dat deze bedoeld was om integraal samen te werken met de andere dorpen in de schepenbank van Eersel. We geven een voorbeeld: *“Arnt Thijs kynder van Ghestel om dat hoir vader beesten ghekeert hadde op ten ghemeynen die gescut waren”*.⁹ (vert.: *“de kinderen van Arnt Thijs omdat hun vader vee dat gescut was, weer had los gelaten (zonder te betalen).”*)

Een akte van 1285 geeft aan hoe deze speciale gedeelde rechtbank in Bergeijk ontstond. In dat jaar stelt de hertog per brief voor aan de graaf om vier scheidsrechters te benoemen die in Eyckelberghe (Bergeijk) moeten onderzoeken hoe de rechtspraak er voorheen was. De hertog doet dit omdat volgens zijn zeggen, niet duidelijk is bij welk land grensplaatsen zoals Bergeijk behoren en wie er rechtspreekt. Hieruit en uit het getuigenis van Pelt leiden we af dat er een eigen rechtspraak was in Bergeijk van Loon. De hertog had er zelf rechtspraak op een eigen goed in Borkel. Verder had hij duidelijk ambities om de rechtspraak in Bergeijk te integreren in zijn schepenbank te Eersel.¹⁰ Deze konden echter in Bergeijk niet waargemaakt worden vanwege de plaatselijke schepenbank van Loon, maar ook vanwege het gewoonterecht van Pelt op het gebruik van de gemeint.

---

⁸ ARAB, ARK, schoutsrekeningen inv. nr. 13016. Vertaling: *“de andere dingbank van Eyck op het gemeenschappelijke, half toebehorend aan mijn genadige heer en half aan de bisschop van Luik, waar men dingt met de (leen)mannen van Kempenland, en die ten hoofde (in beroep en ter lering) gaan in Zandhoven”*. Houdt de zinsnede *“dander banck”* in dat er twee rechtbanken waren in Bergeijk?

⁹ Schoutsrekening nr 2655 (1397-8).

¹⁰ Met Bergeijk etc. bedoelen we Bergeijk, Riethoven en Westerhoven.

Als gevolg van deze brief in 1285, werd dus in Bergeijk naast de schepenbank van de graaf van Loon de bovengenoemde gedeelde rechtbank met beperkte bevoegdheden opgericht. We vermoeden dat de eigen rechtbank van Loon te Bergeijk alleen rechtspraak over de eigen inwoners en de controle van de openbare ruimte (op de heide) overliet aan de bovengenoemde gedeelde bank. De hertog had verder in Dommelen en Borkel een eigen leengoed, waar hij recht sprak over de inwoners middels zijn schepenbank in Eersel. Zijn rentmeester (of de schout) deelde de boetes daar niet met de graaf van Loon en gaf er tegen de afspraak met Loon, grond uit op de gemeint. Daarbij kwam hij in conflict met inwoners van Pelt die er het gewoonterecht hadden op het gebruik van de gemeint. Dit zal dan ook leiden tot een inval door troepen van de graaf van Loon omstreeks 1330, die Borkel platbrandden. Het brandschatten van Bergeijk kon ternauwernood worden voorkomen dank zij het optreden van “ambtmannen” (ambtenaren) van Loon.

De oude schepenbank van Loon bleef dus in Bergeijk de volledige rechtspraak over de inwoners verzorgen en de gedeelde rechtbank van de graaf en de hertog controleerde het gebruik van de gemeint en verbalijsde passanten. Volgens de getuigen van Pelt sprak de gedeelde rechtbank recht over de dorpen Bergeijk, Westerhoven en Riethoven. De plaatselijke rechtbank zal hetzelfde gebied van jurisdictie gehad hebben. De twee rechtbanken hadden echter gescheiden bevoegdheden, zoals we concluderen uit de schoutrekeningen. Door zijn bevoegdheid op de gemeint kon de hertog in 1331 de gemeint uitgeven aan “*aan al onze lieden van onze dorpen van Eyck en van Westerhoven*.”¹¹ De inwoners mochten de heide gebruiken tegen een jaarlijkse vergoeding aan de hertog. De hertog sprak over “onse lieden”, terwijl de getuigen van Pelt zeggen dat er twee heren waren en de grens tussen Loon en Brabant bij Kwadewas lag (Eersel). In 1297 hief de graaf van Loon te Bergeijk een *bede* (een belasting i.v.m. oorlog).

---

¹¹ BHIC, Archief van de Leen en Tolkamer inv. nr. 294; D.T. ENKLAAR, 1941 nr.11. De latijnse (originele?) tekst: “universis et singulis hominibus nostris villarum nostrarum de Eyck et de Westerhoven” komt voor in een 15de eeuwse copie: ARAB, Handschriftenverzameling nr. 3 fol. 171.

Al bij al een ingewikkelde situatie die niet zal blijven voortduren. De hertog zal zijn ambitie om zijn rechtspraak over de dorpen Bergeijk, Westerhoven en Riethoven volledig te integreren in zijn schepenbank geleidelijk waarmaken. In 1380 oorkondt de hertogin dat er in Eersel alleen recht mag worden gesproken door de schepenbank in Eersel en daarnaast door de gedeelde bank in Bergeijk (is de rechtbank van Loon/Luik niet meer toegestaan?). In 1429 wordt dit nogmaals bevestigd door de kwartierschout (=de schout van Kempenland) wanneer hij schrijft: “*Eyk (Bergeijk), tdorp de prochie al (geheel) minen ghened(ige) heren (de hertog van Brabant) toebehorende onder die banck van Eerssel*”.¹² We kunnen de ontwikkelingen volgen aan de hand van schepenbrieven en de cijnsboeken. De deelnemende dorpen waren middels een eigen schepen meestal (evenredig) vertegenwoordigd in de schepenbank. In de periode vóór 1380 komen de schepenen in Eersel uitsluitend uit Eersel, Duizel en Steensel. Allengs zien we vanaf 1400 ook schepenen die gegoed zijn in Bergeijk deelnemen aan de schepenbank van Eersel. Vanaf 1420 is Bergeijk zeer goed vertegenwoordigd in het schepencollege te Eersel en lijkt het erop dat de eigen rechtbank in Bergeijk ophoudt te functioneren. In 1469, aan het einde van deze ontwikkeling, zal Karel de Stoute tenslotte Bergeijk, Westerhoven en Riethoven een eigen (nu Brabantse) schepenbank geven. Vanaf dat jaar kan men stellen, dat Bergeijk bij Brabant hoort. Daarvoor was het een tweeheerlijkheid met twee landsheren en lag de grens tussen Brabant en Loon bij Eersel. Een opmerkelijk situatie, die nergens anders in Brabant een parallel heeft.

We kunnen dus de ontwikkeling van de rechtspraak in Bergeijk, Westerhoven en Riethoven als volgt samenvatten:

1. Vóór 1285: volledig rechtspraak door een schepenbank van de graaf van Loon.
2. Van 1285-1380: een gedeelde bank voor de openbare ruimte (passanten) en voortzetting van de rechtspraak onder invloed van Loon over de eigen inwoners.

---

¹² ARAB, ARK, schoutrekeningen inv. nr. 13016. Vertaling: “Eyk, het dorp, de parochie, geheel toebehorend aan mijn genadige heer (de hertog van Brabant) onder de schepenbank van Eersel”.

3. 1366: het graafschap Loon wordt bij het prinsbisdom Luik gevoegd.
4. Van 1380-1469: een overgang met toenemende deelname van schepenen uit Bergeijk aan de schepenbank van Eersel, afnemende rechtspraak van het "hof van Luik" van de bisschop van Luik (opvolger van de graaf van Loon) en een gedeelde bank van beide die boetes uitdeelt op de gemeint. Na 1420 int de gedeelde bank geen boetes meer.
5. Vanaf 1469 een Brabantse schepenbank met openbare rechtspraak van de hertog in Bergeijk, Westerhoven en Riethoven, Dommelen en Borkel en Schaft.

Voorgaande inleiding op de ontwikkeling van de rechtspraak en de landgrens in Bergeijk was nodig alvorens verder te kunnen gaan met de geschiedenis van het kasteel te Bergeijk. Met het voorgaande rijst de volgende vragen op. Bestond het kasteel al voor de overgang naar Brabantse rechtspraak? Werkte er een schout op het kasteel en onder welke heer viel deze? Welke rol speelde het kasteel en de schout in deze overgang van de rechtspraak van Loon naar Brabant?

Het kasteel voor 1570

Hoe het verging met het kasteel voor 1570 is af leiden uit het cijnsboek van Sint-Jacob. We komen daar Margareta Huybrecht Backzoon tegen en daarvoor

haar vader Huybrecht met een cijns over de Poort. In 1598 worden twee percelen uit een legaat van Margareta verkocht. Het zijn vrijwel dezelfde goederen waarvan haar voorvader Hubert Bac in 1450 de erfpacht verkocht. Het ene perceel heet de Groten beemd of Poortenbeemd, naar het huis of kasteel.

Pentekening, mogelijkwys van Jacobus Stellingwerf (1667-1727).

Het andere is land in de Kep.¹³ Bij de erfpacht in 1450 wordt onderscheid gemaakt tussen een huis, hof en aangelegen erf dat “Portinc” wordt genoemd en land in “die Kep”. Wat eerder Portinc heette, is dus later de Poort. Vervolgens doen we een stap terug van 1598 naar 1530. In een brief schrijft Jan de Cock (beheerder van de pachthoeve van Tongerlo) aan de abt van Tongerlo dat hij bij Huybrecht Bax (vader van Margareta) langs is geweest en deze had gezegd dat “hij niet en wil op mijns heer van Tongherloe goeden oft thienden niet soeken oft tijden (aanklagen) oft hij en heeft deese tijt egheene last oft beveil mijnsheer goeden te beslaen oft te arasteren (rechterlijk in beslag nemen)”. Dit arrest van het leenhof van Tongerlo als gevolg van een conflict omstreeks 1530 met Postel, valt buiten bestek van dit artikel. Waar het hier om gaat is dat uit de bovenstaande brief blijkt dat Huybrecht Bax, de vader van Margareta, omstreeks 1530 schout was te Bergeijk. Om de overgang te maken van Margareta naar haar voorvader Hubert Bac in 1450, halen we geschiedschrijvers aan, zoals Grammaye en Van Oudenhoven. De eerste zegt in zijn boek *Taxandria* dat het kasteel in Bergeijk de woonplaats was van de Bax'en (“Backiorum olim possessio”). In J. van Oudenhoven lezen we: “was eertijds de wooninghe van de Baex'en”.¹⁴ Ook blijft in de periode 1420-1598 het gruitgeld van de schepenbank van Eersel in handen van deze familie. Dit geeft aan dat de familie Bax een vooraanstaande positie in nam. We nemen dus aan dat de familie Bax het huis de Poort al die tijd in bezit heeft gehad. Ook de naam “Portinc” van het huis van de schout Huybrecht Backzoon is veelzeggend. *Portdinc* is de middeleeuwse benaming voor een gerechtszitting (ook gevangenis) die plaatsvindt op vaste tijden, meestal drie- of viermaal in het jaar.¹⁵ Het leidt geen twijfel dat het huis de Portinc, de plaats was waar de schout zijn functie uitoefende. Uit dit alles maken we op dat vanaf ongeveer ca. 1450 Hubert Bac eigenaar en schout was van/op de Portinc. Wat gebeurde er met dit kasteel voordat Hubert Bac er bezit van nam? Kunnen we dit in verband brengen met de overgang van de rechtspraak van Loon naar Brabant rond dit tijd?

---

¹³ Zie P.N. Panken, A.F.O. van Sasse Van Ysselt, 1900, Beschrijving van Bergeijk, Den Bosch, p.209-210.

¹⁴ J. van OUDENHOVEN, 1670 p. 61.

¹⁵ J.VERDAM, Middelnederlandsch Handwoordenboek, 1981.

Met deze vragen komen we bij de vroegste geschiedenis van het kasteel. Ook daarover is informatie te halen uit het archief van Postel en de cijnsboeken.

In het cijnsboek van de abdij van Sint-Jacob te Bergeijk staat bij de cijnspost van de Poort (die van Maragareta Bax), als oudste eigenaar vermeld: "voor de klerk van Peelt". Deze passage is echter niet gedateerd en onvolledig. In 1340 duikt de naam van het kasteel c.q. het gerechtshuis voor het eerst op, in een cijnsboek van de hertog van Brabant. Er staat dat vóór 1340 Johan zoon van Godefridus van Pelt 12 denarii van den Portinc betaalde (Johan is doorgestreept), daarna (1340) zijn zoon Godfrid.¹⁶ In 1352 bekent Godevart "gheheiten van Peelt" een schuld van vier pond oude groot aan Elizabet Peters dochter van Echsel uit "een erfenisse met allen sinen toebehoirten geheyten die Poertinc dat Godevart heeft in der prochien van Eykelberghe". Hij was deze som verschuldigd van "wittigher scout van Echsel". Uit een latere akte van het jaar 1385 voor de schout en schepenen van Eksel, blijkt zijn zoon Jan Affenhoet daarin "gericht" (vervolgd) te zijn. Al in 1359 schenkt Elizabet Peters van Eksel voor schepenen van Eersel de lening die Godevart haar verschuldigd was aan het klooster van Postel.¹⁷ In 1385 verklaren "Godevart die gheheiten es Ryccart" met zijn twee gezusters dat het bezit te Bergeijk van hun vader en *oudervader*, Godevart van Peelt, aan het klooster van Postel komt. In 1403 dragen Hubrecht Backe van Eyke en Henrixs Baxs soen was van Eyke met schepenbrieven van Eersel een erfpacht over aan Postel van een huis *die Pundershof* met al het land dat daar toe behoort en in Bergeijk is gelegen. Hiermee lost hij volgens dezelfde akte een deel van de resterende schuld op de Portinc af aan Postel.¹⁸ In de periode 1392-1400 wordt Hubrecht Bacs als "scoutheit van Kempenland" vermeld in de schoutrekeningen. Hubert Bax koopt omstreeks 1400 het gruitrecht van Eersel etc. van Jan

---

¹⁶ ARAB, inv. nr. 45038, cijnsboek van Eersel fol.48r (na nr. 465).

¹⁷ AAP Bergeijk charters nrs 6,8 en 16. Zie ook T.I. WELVAARTS, 1984 kol. 47, 54.

¹⁸ Abdij Archief Postel akten Bergeijk nr.24 (1403). Waarschijnlijk is de Pundershof, de pachthoeve van Postel op het Eykereinde die *Kleine hoef* heet. Zie ook D.Vangheluwe, 2009, *Bergeijk in Kaart*, Graveveld, p.275

de zoon van Peter Jan Peters smid van Oerle.¹⁹ Hubert zoon van Henrik Bax heeft omstreeks hetzelfde jaar een deel van de heide bij Achel in eigendom en land in de Broekstraat in Bergeijk (6.5 bunder).²⁰ Zijn vader Henrik is schoonzoon en erfgenaam van Henrik Hogardus alias de Ponte Wederici (van de Wederiksbruggen), eigenaar van het landgoed Voorste en Achterste Brug in Borkel omstreeks 1350-1360.²¹

Wat we hieruit kunnen afleiden is dat de gerechtsplaats en het huis al vóór 1340 bestond. Gezien het voorgaande zal dit de plaats zijn waar recht werd gesproken door een rechtbank van de graaf van Loon. De bovengenoemde summiere en ongedateerde zinsnede in een cijnsboek van Sint-Jacob: “voor de klerk van Peelt” zou erop kunnen wijzen dat Pelt behulpzaam was bij de rechtspraak in Bergeijk. Ook de connecties met de schout van Exel van de bewoner van het huis en gerechtsplaats wijzen op een verband met Loon. Het erfgoed van het huis was oorspronkelijk voor een deel cijnsgoed van Sint-Jacob en voor een deel cijnsgoed van de hertog. Dat laatste geeft aan dat het huis dateert na 1210, het jaar dat de eerste (nieuwe) hertogcijnzen werden uitgegeven. Vermoedelijk hebben Godevaart en zijn zoon Jan als schout van 1338-1388 de heer van Loon “gediend”. Deze veronderstelling is in overeenstemming met het getuigenis van Pelt, waar in 1388 een ambtman van de heer van Loon (uit Bergeijk) troepen van Gelre tegemoet treedt en het branden weet af te wenden.

Wat gebeurde daarna bij de overname van de rechtbank van Loon in Bergeijk met de gerechtsplaats en het huis? In 1385 is het klooster Postel voor minstens de helft eigenaar van het huis (Postel staat niet vermeld als cijnsbetaler voor dit goed aan Sint-Jacob). Dat Postel, een klooster van de hertog, deze gerechtsplaats in 1385 in bezit heeft is veelzeggend. Mogelijk verslaptte de aandacht voor Bergeijk wanneer de bisschop van Luik in 1366 het graafschap Loon overneemt. Het kondigt het einde aan van de invloed van Luik (c.q.Loon) op de rechtspraak in Bergeijk. Blijkbaar bleef het hof

---

¹⁹ Algemeen RijksArchief Brussel, Chambres des Comptes, Stootboek (1372) fol. 208v; of: BHIC, Raad van Brabant inv. nr. 111 fol. 201 (copie van het leenboek van de hertog te Brussel).

²⁰ Algemeen RijksArchief Brussel, Chambres des Comptes, inv.nr. 45044 fol. 130v5.

²¹ D.VANGHELUWE, Rosdoek nr. 97 p.16.

van Luik in Bergeijk nog beperkt rechtspreken tot ca. 1420. Uit het voorgaande blijkt Hubert Bax als schout van Kempenland een aanzienlijk persoon was met veel bezit in Bergeijk en in Borkel. Aangezien het schoutambt van Kempenland rouleerde onder de schepenbanken, kan aangenomen worden dat Hubert al eerder schout was van Eersel en Bergeijk. Uit zijn huwelijk met een dochter van een landheer in het nabije Borkel, zien we het bewijs dat hij vaak in Bergeijk (of in Borkel) aanwezig was. Hij ruilde in 1403 een erfpacht op *die Pundershof* in voor de schuld die nog op de Portinc stond. Daarmee werd hij waarschijnlijk eigenaar van de Portinc. Als man van de hertog, nam hij vanaf die tijd de plaats in van de laatste schout van Luik te Bergeijk.

Dus het vroegste stuk geschiedenis van het kasteel en het huis de Poort verloopt dus als volgt. In de periode 1210-1285 is het een huis en gerechtsplaats van de schout van Loon. Vanaf 1285 wordt de rechtspraak in Bergeijk uitgebreid met een gedeelde bank van Loon en Brabant samen, onder voorzitterschap van de schout van Eersel (deze resideert in Eersel). Het huis de Poort blijft als vanouds tot ca. 1380-1400 functioneren onder Loon voor de rechtspraak over de eigen inwoners. In 1380 beveelt de hertogin dat haar rechtbank voortaan de enige rechtspreker zal zijn. Omstreeks 1390 neemt Hubert Bac, een man van de hertog, het schoutambt te Bergeijk over van Luik. Hiermee is de rechtspraak van Loon (c.q. Luik) in Bergeijk definitief en geheel in handen van de hertog van Brabant. De

familie Bac heeft vanaf 1403 het huis de Poort in eigendom. Het huis blijft gedurende de twee eeuwen de plaats waar recht werd gesproken: in 1530 onder leiding van de schout Huybrecht Bac. Omstreeks 1575 neemt Jan van Esch het van hem over en in 1624 is de schout Dierck van

Uit een kaart van 1775

Esch "heer van de Poort". Hiermee komen we weer op bekend terrein terug.

Daniel Vangheluwe

Vilderskuil ontraadseld?

Johan Biemans

Als ge me vraagt welke de drie heiligste plekken zijn op Bergeijks grondgebied dan zal ik antwoorden: het Schut, de Schietberg en Vilderskuil. Vilderskuil? Ja, ze werd begin jaren zeventig van de 20ste eeuw bijna opgeofferd aan de autoweg tussen Eersel en Dommelen. Ze ligt nu ergens verstopt achter de zuidelijke berm langs deze raceweg, nabij de zuidoostelijke begrenzing van Camping 'De Paal'.

Omdat even gevreesd werd dat ze toch zou moeten verdwijnen werd destijds overwogen dan maar een nieuwe zogenaamde Vilderskuil te graven... Wel vlakbij de oorspronkelijke Vilderskuil, als herinnering aan deze sacrale, geheimzinnige waterplas. Zó belangrijk werd die plek gevonden dat ze niet uit het volksgeheugen mocht worden weggewist. Wellicht hebben we het te danken aan een verontrustend artikel anno 1972 van AVANEL (Alouis van Leeuwen uit Luyksgestel), over bedreigd uniek natuurschoon, dat Vilderskuil toch mocht blijven waar ze altijd was geweest: Bergeijk, coördinaten 372.160 x 153.250. Bij recent bezoek aan deze plek viel me op dat de kuil, mogelijk al kort na de aanleg van de autoweg, door een graafmachine van vorm ingrijpend is veranderd. Ook de pseudografheuvel aan haar oever is totaal verdwenen, helaas.

Vilderskuil in februari 1974 met nieuwe autoweg Eersel-Dommelen op de achtergrond

Als de dag van gisteren herinner ik me dat we op 8 augustus 1964 met de pioniers van de toen pas opgerichte afdeling van het IVN (Instituut Voor Natuurbeschermingseducatie) die kuil een opknopbeurt gaven. Die actie was onderdeel van het jaarlijkse vakantiewerk van de Stichting Gemeenschapswerk. De beroemde kuil dreigde helemaal dicht te groeien, te verlanden, door een overvloedige plantenrijkdom. Eerst werd nog even geïnventariseerd wat er allemaal groeide en bloeide. We noteerden: wederik, perzikkruid, walstro, lisdodde, eendekroos, tandzaad, pitrus en wolfspoot. Aan de rand vonden we verder de aardappelbovist en de fopzwam. De kuil werd uitbundig omzoomd door wilg, els en prunus, een lust voor het oog. Als bewoners van de poel troffen we naast enkele kikvorsen aan de geelgerande watertor, ook wel geelgerande water(roof)kever genoemd, een echte veelvraat.

Allerlei geheimzinnige verhalen deden van oudsher de ronde over wat Vilderskuil wel voor een kuil was. Het was geen ven, en de naam kuil betekent dat ze door mensenhanden gegraven moest zijn. Er werd altijd vanuit gegaan dat ze ontzaglijk diep was. Daarom werd kinderen verboden daar te schaatsen. Ge weet maar nooit! Die diepte bleek echter nogal mee te vallen. Al snel werd de leemachtige bodem bereikt. Op het diepste punt stond er ongeveer één meter water in op dat moment. Dat kon wel het gevolg geweest zijn van het feit dat de grondwaterstand de laatste jaren toen aanmerkelijk was gedaald.

Hoezo Vilderskuil?

Alleen al over de naam van de kuil werd van generatie op generatie van alles en nog wat gefantaseerd. Was er vroeger een eigenaar met de familienaam Vilders? Bij mensenheugenis had niemand in Bergeijk en omgeving ene Vilders gekend. Ook was er sprake van een mogelijke paardenvilder. Toch moesten we volgens een dierenarts er maar rekening mee houden dat ene vilder ooit paardenkadavers in die kuil geworpen had en dat we moesten oppassen voor miltvuur! Toen we op zaterdag 15 augustus onze schoonmaak wilden voortzetten lag er een ander kadaver in de kuil... een herdershond! We hebben het werk dan maar voor gezien gehouden.

Half Bergeijk stroomde leeg om het geploeter en geplons in de kuil te komen bewonderen. Het zag er letterlijk zwart van het volk, zoals dat heet.

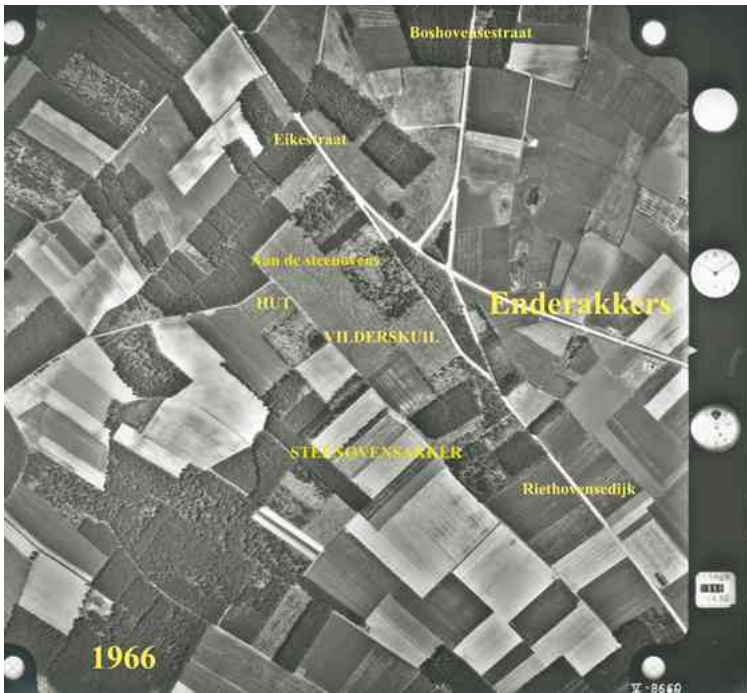
Iemand die al eens eerder nagedacht had over de naam Vilders was de legendarische Bergeijkenaar meester Wijnen, ontginner van een groot stuk heidelandschap aan de Bredasedijk. Zijn nakomelingen herinnerden zich dat hij destijds dacht aan de familienaam Volders. Daarmee zat hij op één lijn met wat ik zelf vermoedde, omdat die familienaam vroeger veelvuldig voorkwam in Bergeijk. Volgens de lijnen van ons dialect ligt een kleine sprong van Volders naar Vilders via Völders een beetje voor de hand. Dus zouden we na verloop van tijd van Volderskuil, via Völderskuil bij Vilderskuil belanden. De digitale snelweg van Internet levert maar liefst 277 aanknopingspunten op voor de Bergeijkse Voldersen tussen 1631 en 1846. De eerste is een dopeling Johannes, zoon van Cornelis Jan Volders. Het eerste huwelijk - Cornelis Jan met Henrica Peters - is geboekstaafd in 1710. De laatste in de lange rij, Cornelis Volders, overleed als vrijgezel in 1846 op 86-jarige leeftijd. Verder vinden we in de dtb's slechts één keer de naam Velders: ene Catharina, begraven op 19.3.1804.

Duik in de historie

Maar wat zou de rol van die mogelijke Volders van Vilderskuil dan toch geweest kunnen zijn? Nu het boek *BERGEIJK IN KAART* - uitgave Stichting Eicha – voor ons ligt kunnen we de plaats van Vilderskuil eens even opzoeken. Historisch onderzoek heeft - zoals u in dit standaardwerk kunt zien - ook de vroegere veldnamen van de plek en haar omgeving opgeleverd. Die vonden we in het Maatboek van 1791. De plaats van Vilderskuil konden we traceren op de kadasterkaart van 1830 sectie A met de nrs. 107 en 108. Op beide nummers kunnen we vervolgens de veldnaam uit het Maatboek plakken. En dan lezen we ineens de naam Hut. Dus mogen we voorzichtig aannemen dat daar ooit een hut heeft gestaan.

Maar wat belangrijker is, dat zijn de veldnamen rondom die hut. Bijna alle percelen luisteren hier naar de naam: *Aan de steenovens* en *Steenovenakkers*. Met andere woorden... Daar werden vroeger stenen gebakken, bakstenen. En waarvan? Natuurlijk van leem, leem gedolven uit onze Vilderskuil! Opvallend bij de oorspronkelijke Vilderskuil was, dat slechts enkele

meters westelijk van de kuil een heuveltje lag van ongeveer dezelfde afmeting als de kuil en zeker wel een meter hoog.

Luchtfoto 1966 met Vilderskuil en omgeving

Sommigen vermoedden dat het 'bergje' een prehistorische grafheuvel was. Gerrit Beex echter, destijds provinciaal archeoloog, constateerde dat het een hoop 'rooi zand' was, dat waarschijnlijk de verwijderde bovenlaag was geweest van de legendarische Vilderskuil. Mogelijk had daarop de hut gestaan van een zekere Volders die de wacht hield bij de brandende steenoven(s), want die laat je in die eenzaamheid van toen niet zo maar in de steek. Piet Aarts kon me vertellen dat in 1754 in gevolge het *'reglement tot voorkominge van brandt over den dorpe van Bergeyk'* voor de heerdgangen brandmeesters werden aangesteld; voor den Berkt was dat Jan Cornelis Volders. Was hij mogelijk ook toezichthouder bij de brandgevaarlijke steenovens? Wie zal het zeggen...

Panken

Meester Panken noteerde in zijn ‘Geschiedenis van Bergeik’ (manuscript) bij zijn beschrijving van de oude hoeve De Paal: *“Op geringen afstand zuid-oostelijk der tegenwoordige huizing, zijn ook oude baksteen en puin uit den grond gegraven.”* Afstand en richting kloppen helemaal ten opzichte van de percelen met de veldnamen “Steenovens”. Merkwaardig is overigens dat Panken, voor zover bekend, nergens de naam Vilderskuil vermeld heeft.

Opvallend is ook, dat de plek van de hut en de percelen eromheen in 1791 eigendom waren van de gemeente Bergeijk. In 1832 zijn ze vervolgens eigendom geworden van de Bergeijkse notabelen van die tijd, zoals dokter Raupp, notaris Van Galen en consorten, die op hun beurt dicht bij het vuur zaten.

In onze jeugd was ietsje zuidelijk van Vilderskuil nog het zomerverblijf van de familie Lommelaars, met een opvallende aanplanting van struiken die men in de Kempense bossen en hei nooit tegenkomt, zoals taxus, door mijn jeugdmakers van toen ‘krùiskesmaast’ genoemd. Dat is allemaal verleden tijd. Mogelijk dat we bij het raadplegen van oude documenten, zoals bijvoorbeeld notarisakten, nog eens bijzonderheden opsporen over de steenovens van Bergeijk. En voor wie en voor wat werden daar dan die stenen gebakken?

Voorlopig stellen we ons tevreden met deze aanzet tot het ontrafelen van een beetje raadselachtigheid rond onze roemruchte Vilderskuil.

Johan Biemans

Maria als O.L.V. in ’t Bos

In Bergeijk ligt t Patersbos tussen de Eerselsedijk en Riethovensedijk, achter cultureel centrum de Kattendans. Een bos dat niet door Paters aangeplant is, maar door de Zusters Ursulinen, toen die in 1880 daar een klooster stichtten. Dus het zou eigenlijk Nonnenbos moeten heten. Maar in 1939 werden de Ursulinen afgelost door paters Assumptionisten.

In dat bos had men op een wandelpad nabij de vijver een beeld van Onze Lieve Vrouw van Lourdes geplaatst.

Paters van 't klooster bouwden op die plaats een beter onderkomen voor Maria. Zij deden dit in 1955 (toen hun overste op reis was) met de bakstenen van een varkenskooi, jawel.

Het Mariabeeld werd altijd druk bezocht, maar, helaas, in 1988 zwaar beschadigd door vandalen. Gelukkig restaureerde Pierre Verhoeven het en werd het weer plechtig in gebruik genomen.

Het ging lang goed, maar nu, in 2010, was het weer nodig het beschadigde beeld te herstellen.

Na wat zoeken waar te herstellen, kwam het bij Miep van Atelier Belles Fleurs terecht.

Zij vertelt daarover:

“Daar stond ze dan: Maria! Na lange omzwervingen, nu achter in onze tuin beland. Onder het afdakje bij de “hangplek” van onze kleinzootjes. Of wij iemand wisten die haar kon opknappen? Najaar, winter, regen, wind en sneeuw, ze heeft het allemaal overleefd! En toen werd het mei, Mariamaand! 'n Koude, natte eerste helft van mei, en ik voelde me een beetje schuldig, ik draag per slot van rekening háár naam: Maria!

1988

“Zet haar maar hier vooraan, op het terras”, zei ik tegen m’n echtgenoot. “Als ik tijd heb zal ik er zèlf aan beginnen”. 30 Mei: ik had wat acryl verf bij elkaar gescharreld, de zon scheen, ik zette mijn verstand op nul en begon aan de klus, terwijl de bedwelmende kruidig-zoete geuren van de bloeiende jasmijnstruik mij in hemelse sferen brachten.

Maria was figuurlijk gesproken een gewichtige, maar ook een gebroken vrouw! In het verleden ook lètterlijk gebroken, in drieën, maar gelukkig door Pierre Verhoeven liefdevol weer “geheeld”!

Déze Maria is ook lètterlijk gewichtig: door twee man nauwelijks te tillen.

Ik heb in onze tuin letterlijk aan haar voeten gelegen. Als een slang om haar heen gekronkeld om haar voetjes weer op te kalefateren, haar mantel, kleeid en sjerp. Maar vooral om haar gezicht en ogen weer lieflijk te laten stralen. Intussen heeft ze ook het wereldkampioenschap voetbal mee beleefd, met een oranje hoedje op, ze hoorde er helemaal bij!

We kunnen haar met een gerust hart terug laten gaan naar waar ze thuishoort: haar stenen kapelletje tegen de bosrand, achter de Kattendans en Zorgcentrum “Het Hofhuis” in Bergeijk.

Avé Maria! En de hartelijke groeten van mijn kleinzoons.”

Met medewerking van de gemeente werd Onze Lieve Vrouw weer in 't bos geplaatst; thuis in haar nu beveiligde woning.

Wim van Dooremolen

En zo gaat Maria met de tijd mee zoals de foto's laten zien.
Maar het blijft een O.L.V. van Lourdes,
met 'een rozenkrans met zes tientjes.'

Het doet goed zoals de gemeente Bergeijk zorgt voor het erfgoed hier in het Patersbos, in dit voormalig kloostergebied.

Zij deed dat eerder voor de kloosterkerkhofkapel ¹. Die werd hersteld en is nu een mooi prieel, zo men ziet.

---

¹ Zie Keersopper nr.2

